

Aşiret, Akrabalık ve Sosyal Dayanışma: Geleneksel Hayatı Yönetme Biçimi

• Yrd. Doç. Dr. Şevket ÖKTEN

Öz

Büyük bir bölümünü kuzenler arası evliliğin oluştuğu akraba evlilikleri, Ortadoğu toplumlarında ve Türkiye’de yaygın olarak Güneydoğu Anadolu bölgesinde görülmektedir. Aşiret bağının birçok alanda etkili olmaya devam ettiği bölgede, akrabalık; bireyleri kuşatan geniş bir tutunum düzeneği ve sosyal dayanışmanın temel bağlamıdır. Toplulukların, büyük oranda gerçek ya da hayali “kanbağı”na dayalı akrabalıklar üzerine kurulduğu bölgede geleneksel yapının etkilediği alanların başında aile ve evliliğe ilişkin kurallar gelmektedir.

Akrabalığın çok önemli olduğu ve babasoylu dayanışma ilkesi temelinde örgütlenmiş olan aşiret düzeninde, dayanışma soy içi evliliği teşvik etmekte olup, bu tercihin başında amca çocuklarının evliliği gelmektedir. Bölgede yoğun olarak görülen bu evliliğin teşvik edilmesinde, siyasal, ekonomik, toplumsal ve yöresel birden fazla faktörün rol oynadığı ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kanbağı, akrabalık, soy örgütlenmesi, dayanışma.

Abstract

Tribe, Kinship And Social Solidarity:
The Way Of Governing The Traditional Life

The Southeastern part of Turkey is a region where marriages are commonly arranged between cousins, a way of marriage which is common in Middle Eastern societies and Turkey. The kinship which is still a persistent pattern of relationship in many spheres of life in the regions is a structure keeping the individuals together and a way of social solidarity. The communities in the region are mostly based on either real or imagined kinship in which the rules related to the family and marriage are mostly influenced by the tradition.

In patriarchal tribal set in which kinship interaction is too important, solidarity encourages marriages within the tribe. It is clear that there are several local and social factors together with power relations and financial ones supporting this custom.

Key Words: Kinship, blood relation, organization of genealogy, solidarity.

(*) Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

1. Konu ve Amaç

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, sosyo-ekonomik ve kültürel açılardan diğer bölgelerle gösterdiği farklılıklar dolayısı ile sosyal bilimlerin ilgisini çeken bir bölgedir. Ekonomik olarak az gelişmiş, toprak mülkiyeti dağılımı dengesizliği ile aşiret-ağalık gibi geleneksel kurumların etkinliği bakımından diğer bölgelerle belirgin farklılıklar gösteren bölge, sosyal bilimlerin ilgisine sürekli bir biçimde mahzar olmuştur.

Bu ilginin içinde ağırlığı oluşturan ve modernleşme kuramlarını benimsemiş araştırmaların, daha çok kalkınma sorunu ile ilişkili olarak bölgenin gelişmesine “modernleşme” penceresinden bakmış ve kalkınmanın bu süreçteki rolüne eğilmiştir. Bu kuramları benimseyen çalışmaların çoğunun çıkış noktası, -modernleşme kuramlarının çoğunda olduğu gibi- “geleneksel” ve “modern” toplumlar arasındaki temel ayrıma dayanmaktadır. Buna göre; gelenekselden modernliğe doğru düz bir çizgi üzerinde sıralanan toplumlar farklı evrelerden geçerek ilerler. Modernliğin yerleşmesiyle geleneksel değerlerin yok olması sonucu oluşacak sıkıntıları yeni yerleşen yapıların çözeceği iddia edilir.

Türkiye’de bölge ilgili çalışmalara bakıldığında, modernleşmeci bu yaklaşımların aile, evlilik ve akrabalık konularında daha yoğun bir şekilde geçerli olduğu görülmektedir. Modernleşme kuramını benimseyen bu çalışmalarda genelde birey sayısı temelinde ele alınan ailenin geniş aileden çekirdek aileye doğru evrilmesi üzerinde durulmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu tarz aile çalışmalarında, çekirdek aile tipinin yaygınlaşması, geleneksel toplumdan modern sanayi toplumuna geçiş ile açıklanmaktadır.

Bu görüşteki pek çok yazar endüstrileşme ve kentleşme ile çağdaş çekirdek aile arasında evrensel bir bağlantı olduğunu ileri sürer. Uzmanlaş-

manın geliştiği sanayi toplumlarında daha önce aile tarafından yerine getirilen birçok işlevin başka kurumlarca üstlenildiğini savunan bazı modernleşmeci yazarlar, sanayileşme ile geniş aileden çekirdek aileye doğru, bir evrim çizgisi varsayar. Oysa dünyanın pek çok yerine ait bulgular, aile biçimi ve aile yapısındaki değişiklikleri toplumun ekonomik gelişmesine paralel olarak endüstrileşme, kentleşme sürecine bağlayan bu çok yaygın görüşü desteklememektedir (Timur 1972:9-11).

Birey sayısı bağlamında bölgedeki egemen aile biçimine bakıldığında, geleneksel toplumsal yapısından dolayı geniş ailenin daha yaygın olabileceği yönündeki yaygın kanaatin tersine, bölgede de çekirdek aile yapısının daha yaygın olduğu görülmektedir. Bölge genelinde yapılan araştırmalarda çekirdek aile oranı %60’ın altına düşmemiştir (GAP İdaresi 1996: 17; Sencer 1993:263). Sulamaya açılmış Şanlıurfa-Harran köylerinde yapılmış bir çalışmada; aynı çatı altında evli çocuklarıyla birlikte oturan aileler sadece %3 olarak bulunmuştur (Baran vd.1998: 21).

Ailedeki birey sayısı, aile biçiminin (çekirdek, geniş aile) belirlenmesinde elbette önemli bir ölçüttür. Oysa ki aileyi de kapsayan “kanbağı” kavramı, insanlar arasındaki en gündelik, en sıradan davranış ve ilişki kalıplarını düşünülmeden yapılan bir “içgüdü” düzeyine getiren çok kapsamlı bir dünya görüşüyle bağlantılıdır. Bir kimlik, aidiyet, bir ahlak, yaşa ve cinsiyete göre düzenlenmiş bir iktidar mekanizmasıdır. Bu mekanizma, yaşamın en küçük gözeneklerine kadar sızmış, gündelik ilişkileri mümkün kılan otomatik tepkileri belirlemiştir (Tillion 2006: 25).

Bölgede akraba evlilikleri ile ilgili de çok sayıda araştırma yapılmıştır. Yapılan bu araştırmaların içeriğine bakıldığında, -Türkiye genelinde olduğu gibi- büyük oranda akraba evliliklerinin neden ol-

duğu sağlık sorunları üzerinde durulduğu açıkça görülmektedir. Bölgede akraba evliliğinin neden olduğu tıbbi sorunların büyük oranda bilinmesine rağmen, böylesine yaygın olarak görülen bu evliliğin sosyal yapı içindeki yeri ve yaygınlığının nedenleri üzerinde duran araştırmaların ise yok denecek kadar az sayıda olduğu rahatlıkla söylenebilir. (Bu çalışmalara örnek için bkz Ulusoy, Mahir-Ergül Tunçbilek, "Türkiye'de Akraba Evlilikleri ve Çocuk Ölümlerine Etkileri", Nüfusbilim Drg., cilt:9, 1987, Hancıoğlu, Attila-Ergül Tunçbilek, "Akraba Evlilikleri, Sosyo-Demografik Özellikleri ve Çocuk Ölümleri Üzerine Etkileri", Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Drg, 1998/41:139-153, "Kan Yakını Evliliklerinin Diyarbakır Toplumundaki Sıklığı ve Bazı Etkileri Üzerine Araştırmalar", Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 12, 3/4, 1985: 149-160, Eliböyük Zehra, "Hacettepe Üniversitesi Çocuk Hastanesi Genetik Ünitesine Başvuran Hastalarda Akraba Evliliği ve Tıbbi Sonuçların İncelenmesi, Hacettepe Ün. Uzmanlık tezi, Ankara, cilt: 9,1987, Gönüllü, Müzeyyen, "Akraba Evliliği ve Sakıncaları", Cumhuriyet Ün. Fen-Edb. Fak. Sosyal Bilimler Drg, (17), 1994/12: 89-103, Oto, Remzi, "Zihinsel Özürlü Çocukların Aileleri", Dicle Ün. Tıp Dergisi, 19 (1/2), 1992:117-125).

Bölgede yaygın olarak gözlenen amcakızı evliliği özelinde akraba evliliğinin konu edildiği bu çalışmanın temel amacı, akraba evliliklerinin nedenleri ve bu tip evliliğin yörenin yaşam koşulları içinde ne anlama geldiğini ilgili literatür ve bölgede bu konuda daha önce yapılmış alan çalışmalarının da verilerine dayanarak tespit etmektir. Amcakızı evliliğinin ele alındığı bu makale temelde alan araştırması verisi sunmak yerine ileride bu konuda yapılacak alan araştırmalarının kavramsal çerçevesinin oluşturulmasına katkıda bulunmak üzere kaleme alınmıştır.

2. Soy Örgütlenmesi ve Evlilik: "Kuzenler Toplamı"*

Antropolojinin en eski toplumlar ile ilgili çalışmalara bakıldığında, "soy" kavramının toplumsal örgütlenmenin şifrelerinin çözülmesinde önemli bir yer teşkil ettiği hemen göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, toplumsal örgütlenmelerde öyle ya da böyle soy kavramının mutlaka gözetildiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda, soy örgütlenmesinin, insanlığın en eski, kurumlarından birisi olduğu düşünülebilir.

İnsanlığın en eski, en uzun ömürlü ve en yaygın kurumu olan soy örgütlenmesi¹, Asya, Avrupa, Afrika ve Avustralya'daki eski toplum yönetimi hakkında hemen hemen evrensel bir plan örneği oluşturmaktadır. Soysal örgütlenmeye dayanan toplum, nerde olursa olsun, yapısal örgütlenme ve işleyiş ilkeleri bakımından aynıdır (Morgan 1994: 151). Soy sistemlerine dayalı evlilik ve akrabalık kurumları, toplumların sosyal örgütlenme biçimlerinin kurucu değişkenleri arasında yer almaktadır. Her toplum, ailenin oluşumunu çeşitli evlilik kurallarına bağlar. Bu kurallar eş seçiminden, eşlerin

(*) Tillion (2006)'dan esinlenen bu kavram ile, kuzenler arası evliliklere yoğun olarak başvurulduğu ve baba soyundan akrabalarla dayanışmanın esas olduğu toplum kastedilmektedir. Evli çiftlerin yaklaşık üçte birinin (%29) birbiriyle akraba oldukları Türkiye'de, akraba olan eşlerin %80'ini kardeş çocuklarıdır (Timur 1972:77-79). Türkiye'nin diğer bölgelerine nazaran akraba evliliklerinin daha yüksek olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde akraba evliliklerinin en çok görüldüğü (%53,4) il olan Şanlıurfa'nın kırsalında ise bu oran %63'e ulaşmaktadır. Bu evlilikler içinde amcakızı evliliklerinin oranı %29 olduğu (Sencer1993:282) düşünülürse bu kavramın bölge toplumu için uygun bir tanımlama olduğu kabul edilecektir.

(1) Soy, aynı ortak atadan gelen, belirli bir soy topluluğu adı ile diğerlerinden ayrılan ve aralarında kanbağı olan bir yakınlar topluluğudur. Soygelimde (sulb) kadın soyçizgisi (nesebi) esas alındığında -ki eski dönemde evrensel olan buydu- soy topluluğu, aynı farazi kadın ata ve onun çocukları ile onların kız çocuklarından oluşmakta; soygelimde erkek soyçizgisi esas alındığında ise -ki bu dönem mülkiyetin ortaya çıkması ile başlamıştır- soy aynı farazi ortak erkek atadan, erkek çocuklarından ve onların da erkek çocuklarından oluşmaktadır (Morgan 1994: 151)

evlendiklerinde nereye yerleşeceklerine kadar çok geniş bir alanda kendini gösterir. Bunlardan dışevlilik ve içevlilik kuralı evliliğin düzenlenmesinde evrensel bir karşıtlıktır. Bu kurallar, toplumun “biz” ve “öteki” ayrımını nasıl kategorilendirdiğine ve eş seçiminde bu ayrımların hangisini tercih ettiğine dayalıdır (Altuntek 2001: 20).

Antropolojide, “soyun izlenmesi”, şecere ya da soy kütüğü çıkartmaktan ziyade, bir “soysal tayin”i sağlayan bir kültür kalıbıdır. Bu tür kurallar, kişinin, içinde doğduğu toplumda belirli bir akraba grubuna ait olmasını sağlar. Bunda akraba grubunun önemli bir rolü vardır. Kişinin yardım isteyebileceği akraba grubu toplumun kültür özelliklerine göre değişen, soyun izlenmesine ilişkin kurallardan birine göre oluşur. Bu kuralların da, tek tarafın ya da iki tarafın dikkate alınması şeklinde iki yönde gelişmiş oldukları anlaşılmaktadır (Murdock 1949: 44).

Soya dayalı toplumsal örgütlenme aynı zamanda kendine özgü bir ahlak anlayışını da beraberinde getirmektedir. Bu ahlak anlayışı insan hakları gibi çok daha sonra gelişecek olan kavramlardan uzaktır; anlamı ve sınırları toplumsal olarak çizilmiş olan “kan” kavramının etrafında hürmet, sevgi, dostluk, düşmanlık intikam, kıskançlık, korku, güven, sakınma, kaçınma, hizmet etme, emretme ve kollamanın topluluğu oluşturan kişiler arasındaki dağılımının koşullarını belirler. Kısaca, Tillion (2006: 25) 'un da belirttiği gibi akrabalık her şeyden önce gündelik, yerel hayatı yönetme biçimidir. Hayvancılık ve tarımla geçinen ve “eski dünya” olarak adlandırılan bu yörelerde toplum akrabalık ilişkileri vasıtasıyla örgütlenmiştir. Toprağı ve malı sahiplenmenin önkoşulunun belli bir gruba aidiyetten geçtiği bu toplumlarda, aidiyet de ancak topluluk üyesi bir anadan veya babadan dünyaya gelmekle mümkündür.

Baba soyunun kişilere aidiyet, komşu, düşman, mal ve yaşam sağladığı bu dünyada soyluluk, baba soyundan kuzenlerin evlenmesi ile ilişkilidir; aile

ne kadar soylu ise, bu kurala uyulması o kadar zorunludur. Dahası, ne kadar içeriden evlenen bir aileden geliyorsanız, soyluluğunuz da o kadar artar. Mağribin hemen her yerinde ve Doğu Akdeniz'in büyük kısmında “ideal evlilik” bugün bile, akraba ile yapılandırılır. Uygulamada bu birinci derece kuzen olan amcaoğlu-kızıdır (Tillion 2006: 53). Ortadoğu toplumlarında yaygın olarak gözlenen akraba evliliği, Türkiye’de de yüksek oranda görülmektedir. Akraba evlilikleri içinde ise amcakızı evliliğinin oranı %24 ile en yüksek orandadır (Altuntek 1993: 17).

Aşiret bağının evlilikten siyasete, kolektif davranma zorunluluğu gibi birçok bakımdan bireyin davranışlarında etkili olmaya devam ettiği Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde akrabalık, bireyleri kuşatan geniş bir tutunum düzeneği olduğu kadar sosyal dayanışmanın da temel bağlamını oluşturmaktadır. Bu anlamda bölgede topluluklar, büyük oranda gerçek ya da hayali “kanbağı”na dayalı akrabalıklar üzerine kurulmuştur. Babasoylu dayanışma ilkesi temelinde örgütlenen aşiret düzeninde, dayanışma akrabalık derecesine göre belirlenmektedir. Bu bağlamda soy içi evliliklerinde tercih sırası da babasoylu akrabalık derecesine göre biçimlenmektedir ki bu tercihin birinci sırasında hiç kuşkusuz amca çocukları gelmektedir.

Bölgedeki gözlemlerimize dayanarak yaygın olarak görülen amca çocuklarının evliliğinde; amcakızı ile evlilik sadece bir tercih olmanın ötesinde,-en azından ilke olarak- amcaoğlunun bir hakkı olarak kabul edildiği ve bu durumda amcaoğlunun başkası ile yapılacak olan bir evliliği reddetme hakkı olduğu görüşünün genelde kabul edildiği söylenebilir. Bölgede, yabancı birinin bir kızı istemesi durumunda, kızın babasının akrabalarına, özellikle kuzenlerine danışması beklenmekte, eğer kızın amca çocukları talip olursa bu konuda öncelik onlara verilmektedir. Aksi durumda amcaoğlunun söz konusu evliliği reddedip amcakızını “men” etmesi mümkündür ve buna “hakkı”

olduğu kabul edilir. Amcaoğulları tarafından “men” edilmiş kızı yabancı bir başkasının istemesi, gelenekler açısından doğru bulunmadığı gibi, bu tür durumlarda çoğu zaman kavgaların söz konusu olduğu da bir vakiydir. Bazı sebeplerden ötürü amca çocukları tarafından “men” edilmiş kızların, uzun süre evde kaldığı örneklere bölgede rastlanılmaktadır. Diğer taraftan, evlenememiş bir kızın bu durumundan ötürü amca çocuklarının da sorumlu olduğu yönünde bir kanaat her zaman -en azından potansiyel- olarak paylaşılmaktadır.

Türkiye'nin diğer bölgelerine nazaran akraba evliliklerinin daha yoğun olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde akraba evliliklerinin en çok görüldüğü (%53,4) il Şanlıurfa'dır. Akraba evliliklerinin içinde birinci derece akraba evliliklerinin oranı ise %38,4'tür (GAP Bölgesi Halk Sağlığı Projesi Raporu, 2003: 88). Başka bir araştırma sonuçlarında bu oranın Şanlıurfa'nın kırsalında %63'e ulaştığı görülmektedir (Sencer 1993: 282).

Tarafımızdan gerçekleştirilen araştırmada (Ökten 2004:181) da yukarıda anılan çalışmalardakine çok yakın olarak (%52'si akrabalık, %11'si hısımlık olmak üzere toplam %63,6) hane halkı reisleri ve eşlerinin akraba oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca, insanların önemli bir bölümünün (%54,3) akraba evliliğini önemli görmesi, bölgede akraba evliliklerini özendirici koşullarının etkisinin hala süregeldiğini göstermektedir.

Ortadoğu toplumlarında yoğun olarak görülen ve soy içi evlilik de denilen evlilik biçiminde; belli bir atadan erkeklerin çizgisinde genişleyen kabile sistemine, kadınlar dışarı verilmemekte, dışarıdan da kadın alınmamaktadır. Daha açık bir anlatımla bu tarz içevlilikte kadın ya da erkeğin, üyesi olduğu sosyal gruptan bir kimse ile evlilik bağı kurması zorunludur (Wells 1984: 102).

Bu açıdan bakıldığında bölgede yaygın olarak görülen akraba evliliklerinde, dışarıya kadın veril-

mesi ve dışarıdan kadın alınması noktasında yukarıdaki tanımda olduğu gibi katı bir ayrım söz konusu değildir. Yaygın olarak akraba grubu içinden evlilikler görülse de, dışarıya kadın verilmesi ve dışarıdan kadın alınması yoluyla yapılan evliliklere de sıkça rastlanılmaktadır.

Bölgede görülen akraba/kuzen evliliklerinin kompozisyonu ile toplumsal örgütlenme biçimi arasında doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle baba soyuna dayanan sülale birliğini muhafaza eden topluluklarda kuzen evlilikleri çok daha yüksek olarak görülmektedir. Babasoylu bir örgütlenme olan aşiret sisteminde kişiler içinde yer aldıkları sülale bağlamında değerlendirilmekte ve dolayısıyla saygınlık ve gücün kaynağı olan sülale birlikleri özenle korunmaya çalışılmaktadır ki bunun en temel yolu ise sülale içinde yapılan evliliklerdir. Bu anlamda, akraba evlilikleriyle aşiret biçimindeki toplumsal örgütlenme arasında bağlantı kurulabilir. Aşiret kimliğinin sürdürülmesinde soy içi evlilikler; soy birliğinin “dayanışması” ve güçlü bir “biz” algısının oluşturulması noktasında önemli işlevler üstlenmektedir.

Buradan hareketle, bölgede hala varlığını koruduğu gözlenen aşiret yapısının soyiçi evliliğin temel nedeni olduğu söylenebilir. Bir sorun karşısında babasoyu içindeki bireylerin birbirlerine karşı sorumlu olmaları dolayısıyla, aşiretlerin soy içindeki dayanışmayı oluşturmak, devam ettirmek için aşiretiçi evliliği uyguladıkları araştırmacılarca kabul görmüş bir açıklamadır (Bu konuda bkz: Altuntek 1993, Bruinessen 2003, Heckmann 2002).

Nitekim Şanlıurfa'nın sulamaya açılmış köylerinde gerçekleştirdiğimiz araştırmamızda, akraba evliliğini önemli gören insanların, bu evliliği neden önemli gördüğüne ilişkin verdiği cevaplara bakıldığında, (aile bağlarını güçlenmesini sağlar %70,3 ve aşiret bağının güçlenmesini sağlar %21,9 olmak üzere) büyük çoğunluğunun (%92,2'si) akraba evliliklerini, bireyin kendisini de içinde tanımla-

diği aile ve aşiret bağına güçlendirdiği için gerekli/önemli gördüğü saptanmıştır (Ökten 2004:145)

Çoğunluğunun kendisini bir aşirete mensup olarak gördüğü insanlar için “aşiret” ya da “aşiretli” olmak babasoyuna, meskene, ortak kültüre ve tarihsel öneme dayanmaktadır. Aşiret düzeni en soyut düzeyde babasoylu ilkesine dayalı bir dayanışmayı gerektirir. Bu dayanışmanın en yoğun merkezinde baba soyundan yakın akrabalar vardır ve dayanışma, aşiret birimlerini birbirinden ayıran çizgiler boyunca merkezden dışa doğru kuvveti azalarak yayılır (Heckmann 2002: 147).

3. “Gerçek” Akrabalar: Soy Akrabalığı Evliliklerini Teşvik Eden Faktörler

Bölgedeki akraba evliliklerini teşvik eden faktörler, hem kategori olarak hem de etkileri bakımından birbirinden farklı ve çeşitlidir. Fakat temelde soy grupları üzerinden örgütlenmiş bölgede, bu evliliklerin analizinde ve bölgedeki kadın-erkek ilişkilerinin de anlaşılmasında kilit konumda bulunan soyun sürdürülmesine ilişkin yaklaşım aydınlatıcı olmaktadır. Soyun sürdürülmesinde kadın ve erkeğin üstlendiği düşünülen rollere göre biçimlenen bu anlayış, toplumsal hayatın diğer tüm alanlarında da buna uygun bir iş bölümü geliştirmektedir.*

(*) Bölgede soyun izlenmesinde erkeği merkeze alan ve kadını soy hesabının dışında tutan bir anlayış egemen olsa da bu, kadının ve dolayısıyla dayı tarafının akraba olarak önemsenmediği anlamına gelmemeli. Bölgede etkin olan aşiret düzeni, babasoylu temelde örgütlenmiş ve büyük oranda siyasi bir yapılanmadır. Sorunlar karşısında babasoyundan olanların birbirine karşı sorumlu tutulduğu aşiret düzeninde, bu yapıya paralel olarak akrabalık ve dolayısıyla evlilikler de babasoyuna dayanan sülale birlikleri bağlamında değerlendirilmektedir. Bu anlamda erkeği merkeze alan bu anlayış mevcut durumu anlamada daha aydınlatıcı görünmektedir. Bununla birlikte, bu konuda mevcut antropolojik yaklaşımların çoğunluğundan farklı olarak bölgede kültürel, politik olarak babasoyunun öneminin yanı sıra biyolojik, antropolojik açıdan soyun sürdürülmesinde kadının merkezi rolü üzerindeki ilginç bir tartışma için bkz. Serpil Altuntek, Bone and Flesh, Seed and Soil: Patrilineality by Father's Brother's Dougher Marriage, Etnoloji, vo.45, no:1, Winter, The University of Pittsburg USA, 2006.pp.59-70.

Bir insanın nereden, kimden ve nasıl meydana geldiği konusundaki inançlarla ilgili olan soyun sürdürülmesi kuramı (procreation), en azından insanların birbirleriyle nasıl ilişkilendikleri konusundaki inançları da ima eder. Bu inançlar temelinde bazı insanlar diğerlerinden ayırt edilirler. İnsan toplumlarının bu alanını “akrabalık” olarak isimlendiren birçok antropolog, tüm akrabalık sistemlerinin soyun sürdürülmesini sağlayan kanbirliği üzerinde kurulmuş olduğunu varsaymıştır. Dolayısıyla babasoyundan aynı kuşak kuzen evliliklerini anlamının önemli bir yolu, erkeğin belirleyici, kadının ikincil bir konumda olduğu soy ideolojisidir. Erkeğin çocuğu oluşturan tohum, kadınınsa bu tohumu besleyen tarla olduğunu söyleyen bu kurama göre, baba soyundan kuzenlerle yapılan evlilikler kadın-toprağı yabancıya (ellere) vermeme ve çocuğun annesinin yabancı (el) olmamasını sağlama girişimidir. Böylece tohum ile tarla aynı kaynaktan gelmiş olacaktır (Delaney 2001: 29-177).

Elbette burada kan biyolojik özelliğinden ziyade insanlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları, yakınlık ve uzaklıkları kavramsallaştıran insanlar arasındaki bağlara neden olan bir simgedir. Diğer bir ifadeyle, insanlar arasındaki bu ilişkileri doğuran kan değil, kanın da içinde anlamlandırıldığı kültürdür, yani “kan/kanbağı” kavramı, bir kimlik ve aidiyet unsurudur.

Bu anlamda bölgede, temelde kanbirliği üzerine kurulmuş olan babasoylu bir akrabalık sistemi geçerlidir. Aşiret sisteminde daha çok aşiretin alt birimlerinde belirgin olarak gözlemlenen tek hatlı/babasoylu bir akrabalık biçimi söz konusudur: Aynı sülaleye mensup olanların, ortak bir atadan geldikleri de kabul edilir. Dışarıdan/başka bir aşiretten gelen kadınlar ve onun yakınları ile hısımlık düzeyinde bir akrabalık bağı kurulmasına rağmen, soyları, bağlı oldukları aşiretleri farklıdır. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa, ortak atadan geldiklerine inanan bu insanlar akraba olabilirler fakat kökleri bir olmayabilir.

Buradan hareketle bölgedeki akrabalar; aynı kökten gelen, kan bağı ilişkisi bulunan akrabalar ile kökleri farklı, evlilik aracılığıyla kurulan hısımlar olmak üzere iki temel kategoriye ayrılır. Bölgedeki aşiret sisteminde, aşiretin üst birimlerine göre akrabalığın daha belirleyici olduğu sülalede erkek ve kadınların akrabalık sistemi içinde ifade ettikleri anlam farklıdır. Soy ideolojisine göre, soy erkekler aracılığı ile sürdürüldüğü için, kadınlar soy hesabının içine alınmazlar, yani insan dayısı ile aynı soydan olmayabilir. Burada esas olarak erkek tarafı akrabalığının makbul olmasının altında yatan sebep, daha önce de belirtildiği gibi, bölgede geçerli olan soy ideolojisidir. İlişkilerin soy ilişkilerine göre tanımlandığı bölgede, bu anlamda anne ve baba tarafından olan akrabalar için farklı terimler kullanılır ve uzaklık-yakınlık ilişkisini de bu terimler yansıtır.

Yoğunlukla akraba çevresinde geçen toplumsal yaşamda akrabaların birbirleri ile ilişkileri, birbirlerine hitap şekli, birbirinden beklentileri de, kan akrabalığı ve hısımlarına göre biçimlenmektedir. Bu durum Bourdieu'nun "formel" ve "pratik" akrabalar şeklinde yaptığı ayrımıyla açıklanabilir: "Formel" akrabalar, soyağacından olan ve törensel bağlamlarda aranan akrabalar; "pratik" akrabalar ise sık sık görüşülen ve gündelik ilişkilerin içinde olan akraba grubunu gösterir (Heckmann 2002: 253).

Babasoylu akrabalık sisteminin geçerli olduğu bölgede, baba tarafından olan akrabalar, maruz kalınan saldırı ve haksızlıklar karşısında birbirlerini savunma, birbirlerinin öcünü almak zorunda iken, anne tarafından olan akrabaların bu tür yükümlülükleri yoktur. Aynı zamanda kan davası gibi kolektif sorumlulukların söz konusu olduğu durumlarda, erkek tarafından olan akrabalar sorumlu tutulur iken, kadın tarafından akrabalar sorumlu tutulmazlar. Zira aşiret "en soyut düzeyde babasoylu ilkesine dayalı bir dayanışmayı gerektiren aşiret

ideolojisindeki dayanışmanın en yoğun merkezinde baba soyundan gelen yakın akrabalar vardır ve dayanışma, birbirlerini ayıran çizgiler boyunca merkezden dışa doğru kuvveti azalarak yayılır" (Heckman 2002:154).

Bölgede görülen kolektif sorumluluk ilkesi soya dayalı toplumlarda görülen temel bir özelliktir. Aşiret içinde dayanışmacı özelliğin ortaya çıkmasına yol açan başlıca itici güç bireyler ve gruplar arasındaki "çatışmacı" yapıdır ve bunun en bilindik örneği ise kan davalarıdır. Birbirini doğurup besleyen çatışmacı ve dayanışmacı örüntü, "öteki" tanımlaması içine giren tüm kişi ve gruplara karşı geliştirilen bir var olma biçimidir (Altuntek 2003: 24). Kişileri ve mülkiyeti korumayı devletin üstlendiği uygar toplumlarda akrabalık bağı çok çok önemsenen bir kavram değilken, soy örgütlenmesine dayanan toplumlarda kişiler her çeşit güvence için kendi soylarına dayanmak zorundadırlar. Bir bireye yersiz ve yakışsız herhangi bir şeyin yapılması kişinin soy topluluğuna yapılmış sayılmakta; o kişiye destek olmak ise, tüm soy topluluğunca görev sayılmaktadır (Morgan 1994:167).

Buraya kadar, bölgede etkin olan toplumsal örgütlenme biçimi, geçerli olan soy ideolojisi ve akrabalık sistemine göre konumlanan kadın ve erkekler ve birbirleriyle olan ilişkileri üzerinde duruldu. Baba tarafından olanların "geçek akraba" olarak değerlendirildiği, babasoylu akrabalık sisteminin geçerli olduğu bölgede dolayısıyla yoğun olarak görülen evlilik biçimi de akraba/amcakızı evlilikleridir. Bu tarz evlilikleri teşvik eden, devam ettiren sosyal, ekonomik ve yöresel birden fazla faktörün söz konusu olduğu görülmektedir.

Amcakızı evliliklerini teşvik eden faktörler içinde en önemlilerinden biri, -hatta en önemlisi- bu evliliğin taşıdığı siyasal önemidir. Aşiret temelinde örgütlenmiş olan köylerdeki diğer ilişkilerde olduğu gibi iktidar ilişkilerinde de akrabalık bağlamında tanımlanmaktadır. Başka türlü ifade edilecek olursa,

kişi toplumsal, ekonomik ve siyasal desteğini akrabalarından alır ki bu akrabalar da ancak baba üzerinden olanlardır. Temelde siyasal bir yapılanma olan aşiret sistemine de bireyler soy bağı ile bağlıdır ki bu bağ erkekler tarafından kurulmaktadır.

Babasoylu akrabalık sisteminde, bir erkek politik desteği sadece kendi akrabalarından alır. Bu akrabalar, erkek yeğenleri ve oğullarından ibarettir. Bu nedenle kişi, kızını kardeşinin oğluna vermekle, kardeşinden ve yeğeninden politik destek kazanmaktadır. Başlık parasından yaptığı feragat, onları kendilerine politik destek vermeye zorunlu kılmaktadır. Eğer kızını yeğenine vermeyi reddederse bu destekten yoksun kalmaktadır. Böylece bu evlilik tipi diğer soylarla olan rekabet durumunda kendi soyunu sağlama alma amacını gütmektedir. Kısaca, amcakızı evliliği, kabile/aşiret yapısı içinde dayanışma (solidarity) rolü oynamaktadır (Altuntek 1993: 19).

Bölgede görülen kuzen evliliklerinin ekonomik boyutu, bu tarz evliliklerin tercih edilmesini teşvik eden bir diğer faktördür. Özellikle amcakızı evliliği, sahip olunan mal-mülkün akraba grubu içinde kalmasını sağlamaktadır. Bölgede hem varlıklı hem de ekonomik durumu iyi olmayan aileler, birbirinden farklı kaygılarla kuzen evliliğine yönelmektedir. Ekonomik durumu iyi olan aileler, varlıklarından dışarıdan gelen bir yabancıнын faydalanması yerine, aynı soy/kökten gelen, "kendilerinden birinin" faydalanmasını, "rahat etmesini" istemelerinden dolayı soyiçi evliliği tercih etmektedirler. Köylerdeki görüşmelerde akraba evliliklerini aile işletmesinin bölünmesini engellediği için tercih edenlerin (%5) yanı sıra, hane halkı reislerinin bir kısmı da (%2,7) maddi kolaylık sağladığı için bu tarz evlilikleri önemli bulmuştur (Ökten 2004:145). Diğer taraftan, zaten durumu iyi olmayan, yeterince toprağı olmayan aileler akrabadan olan birinin bu durumu daha anlayışla karşılayacağı ve baba ile kardeşler arasındaki ekonomik dayanışmayı

olumsuz etkilemeyeceği düşüncesiyle kuzen evliliğine yönelmektedir.

Erkek kardeşlerin aynı bölgede, köyde ve hatta yakın komşu olabildikleri bölgede dolayısıyla kuzen evliliklerinde kadının evlendiği zaman yerleşim yerini değiştirmesi gerekmez. Kırsal alanda sıklıkla ortak toprağı birlikte kullanan kardeşler, kuzen evlilikleri ile işbirliğinin kurulması ve varolan işbirliğinin devam etmesini sağlamış olurlar. Kuzen evlilikleri ile ilgili yapılan araştırmaların birçoğunda ekonomik boyut önemli bir neden olarak vurgulanmıştır.

Hatay yöresindeki aşiretlerin soy organizasyonunu inceleyen Aswad, evlilik ve akrabalık örüntüsünü incelerken, amcakızı evliliğini de incelemiştir. Aswad'a göre, ideal ve tercihli amcakızı evliliği, kuvvetli ve zengin aile birliği ile birden çok kadınla evlilik değişkenlerinin birleşmesi durumunda istatistiksel açıdan en anlamlı düzeydedir. Başka bir deyişle, kuvvetli ve zengin aile birliğinde birden çok kadınla evlilik yapıldığında, amcakızı evliliği önem kazanmakta; yakın akrabaların ve mallarının kontrolünü sağlama işlevi sağlamaktadır. Yine benzer şekilde Antakya ili Hassa ilçesinde yaşayan, tannınmış, köklü ailelerin soy ağacını incelemiş olan Eberhard, kuzen evliliklerinin varlığını ve sürekliliğini; malın ailede kalması isteği ve aileyi bir arada tutması gibi nedenlere bağlamıştır (Altuntek 1993: 23). Türkiye'de Aile Yapısı adlı geniş kapsamlı araştırmasında Timur (1972:79) da, akraba evliliğinin mülkün parçalanmasını önleme kaygısından bahseder. Aşiret sisteminde kadınlar mirastan pay almazlar. Mirasın baba soyundan kuzeni olmayan bir erkekle evlenen ve dolayısıyla babasoyuna yabancı düşen kadına verilmesi, aşiretin ortak malı olan toprağın parçalanması anlamına gelir ki, Tillion bu durumu yerleşik aşiretleri dağıtan bir unsur olarak kabul eder (Tillion 2006: 55).

Akraba evliliklerinin, yukarıda belirtilen ekonomik dayanışma, siyasal bağlılıklar ve karşılıklı

yardımlaşmanın yanısıra çiftlere ve ebeveynlerine güven sağlayıcı ve duygusal yakınlaşmanın kolay sağlanabildiği dolayısıyla anlaşmayı daha kolaylaştırıcı bir boyutu da vardır. Bu akraba evlilikleri içinde ideal olanı ise daha önce de belirtildiği gibi kuşkusuz amcakızı evliliğidir.

Amcakızı evliliğinin, halakızı, teyze evliliklerinde olmayan özelliği, yeni akraba ilişkilerinin kurulmaması, eski ilişkilerin ve rollerin devam etmesidir. Dolayısıyla amcakızı evliliği, uyumlu aile ilişkilerine katkıda bulunmaktadır. Huyunu suyunu bildikleri bir kızın yoğun akrabalık ilişkileri içinde sorun yaratmayacağı düşünülmektedir. İleriye dönük olarak yaşlılıkta, hastalıkta bakım işlerini üstlenebileceği beklentisi de vardır. Ayrıca kızın “namusu” konusunda da emindirler (Altuntek, 1993: 70).

Diyarbakır’da yapılan bir araştırmaya göre, akraba evliliği yapan ailelerde amcakızı evliliğinin oranı %49’dur. Böylesine yaygın olarak görülen bu evliliğin tercih nedenlerine bakıldığında, malın bölünmemesi, başlığın ödenmemesi gibi ekonomik nedenlerin yanı sıra, toplumun sosyolojik yapısı nedeniyle amca çocuklarının en rahat diyalog kurabilen dolayısıyla rahat duygusal yakınlaşma sağlanabilen kişiler olması neden olarak ileri sürülmüştür (Budak 1985:156).

Bölgede yapılan gözlemlerde sosyal ve ekonomik eksenli “güvenlik” kaygılarının akraba evliliğini teşvik ettiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Edinilen izlenimlerde, yaşlılık ve hastalık durumlarında akrabadan olan gelin/damadin yanlarında olacağı/kalacağı ve bu evliliklerde boşanma, terk etme gibi çözümlerin daha az olacağına inanılmaktadır. Varolan akrabalık durumunun pekiştiği ve aileler arası ekonomik birlikteliğin artarak başkalarıyla olan sorunlarda dayanışma unsuru oluşturduğu düşünülmektedir.

Bölgede gerek akraba ve gerekse diğer yabancı biriyle yapılan evliliklerde göz önünde bulun-

durulan temel etkenlerden birisi de kuşkusuz tarafların toplumsal konumlarıdır. Diğer bir ifadeyle “toplumsal statünün korunması ya da geliştirilmesi” bölgedeki evlilik tercihinde rol oynayan temel anlayıştır ve bunun bir yolu da kızı vermek ve almak dengesinin korunmasıdır (Altuntek 1993: 71).

Evliliklerde eş seçimi tüm toplumsal tabakalar için farklı biçimlerde olsa da stratejik öneme sahiptir. Politik ve ekonomik gücü elinde bulunduranlar kadar daha alt tabakalarda yer alan ailelerin eş seçimi de bir stratejiye dayanır. Yapılan evliliklerde ekonomik, siyasal, toplumsal vb. saikler mutlaka gözeltir.

Toplumsal tabakalar arasındaki farklar; iktidar alanlarını (sosyal, ekonomik, politik) elinde bulunduran ailelerin verilecek kızlarına göre bir evlilik stratejisi geliştirmesine, diğer ailelerin oğullarını esas almalarına dayanır. Buradaki hassas nokta “vermek-almak” dengesidir: Verme, alçaltıcı, küçültücü bir durumdur; güç/iktidar almaktan geçer. Toplumun cinsiyet ideolojisine göre, kadın edilgen olandır, verendir, teslimiyettir; erkek etkin olandır, alandır, iktidar olandır. Evliliği düzenleme stratejisinin arkasında yatan temel anlayış, kanımca budur. Her türlü iktidar alanını ellerinde bulunduran aileler kendilerine hiçbir açıdan denk olmayan bir aileye kız verdiklerinde ikinci defa yenilen/teslim olan konumuna gireceklerinden, bu onur kırıcı ve kabul edilemez bir durumdur. Bu nedenle süre giden erkek kardeşlerin birliği içindeki erkek yeğen kız evladın verebileceği ideal eştir (Altuntek 2003:24).

Bu anlamda evlilik stratejileri babasoylu ideolojinin sınırlarını anlamak için olduğu kadar, toplumsal cinsiyet rollerini, hiyerarşiyi ve dayanışmayı kavramsallaştırmak konusunda da büyük önem taşır. Kuzenler arasındaki, başlık parasına ve doğrudan eş değiş tokuşuna dayanan evlilikler (berdel), hiyerarşi ve eşitlik nosyonlarının farklı yönlerinin kendisini gösterdiği stratejilerdir (Heckmann 2002: 24).

4. Sonuç Olarak

Evlilik ve akrabalık kurumları, toplumların sosyal örgütlenme biçimlerini kuran değişkenler arasındadır. Her toplumun kültür kalıplarının kendine özgü olması dolayısıyla, ailenin oluşumu ve evlilik kuralları da toplumdan topluma farklılıklar gösterir. Evlilik ve akrabalık ilişkileri, topluma özgü bazı özel sosyo-kültürel şartlar, soyun izlenmesine ilişkin kurallar tarafından belirlenirken toplumun coğrafik yapısı ve diğer toplumlarla geliştirdiği ilişkiler de evlilik ve akrabalığı düzenleme stratejileri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Bu anlamda akraba evliliklerinin yaygın olarak gözlemlendiği Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, evlilik biçimi ve evliliğe ilişkin kuralları önemli oranda belirleyen aşiret ve akrabalık sistemidir. Araştırmaların da gösterdiği gibi nispeten içe kapalı bir yapı bölgede özellikle kırsalda daha yüksek olmak üzere, ilişkiler gerçek ya da hayali kan bağına dayalı akrabalıklar temelinde kurulmuştur. Aşiret bağının, birçok bakımdan bireyin davranışlarında etkili olmaya devam ettiği bölgede, bu yapının önemli bir unsuru olarak akrabalık bireyleri kuşatan, sosyal, ekonomik ve siyasal dayanışmanın da temel bağlamını oluşturmaktadır.

Bölgede "kanbağı" temelinde kurulmuş olan aşiret, tarihsel süreç içerisinde insanların toplumsal ilişkilerini tasarlamak, düzenlemek için geliştirdikleri düzenlemeler, özel simgeler sistemi olarak, toplumsal ilişkiye anlam ve yön vermiş, vermeye devam etmektedir. Kırsalda, bireylerin davranışlarının büyük oranda bu kurumlar/simgesel içinde algılanmakta olduğu ve bu kurumlardan üretilen simgelerin bireylerin davranışlarına damgalarını vurduğu ve insanların bu simgelerin doğruluğuna/kutsallığına inanmalarıyla bu yapıların kendilerini öyle ya da böyle yeniden ürettikleri görülmektedir. Buradan hareketle kuşkusuz çok çeşitli faktörün neden olduğu akraba evliliğinin de temelini bu yapının oluşturduğu diğer bir ifadeyle, babasoyuna

dayalı aşiretsel yapının, anlatılan özellikleri ile aynı zamanda akraba evliliklerinin de temel nedeni olduğu söylenebilir.

Geleneksel diğer toplumların da bir özelliği olarak sosyal, ekonomik ve diğer ihtiyaçların karşılanması ve karşılaşılan sorunların aşılmasında birincil ilişkilerin bağlamı olan hısım-akraba çevresinin başta gelmesi durumu bölge için de geçerlidir. Akrabalar arası evlilikler, bu köyleri bir tür akrabalık birliklerine çevirmiştir. Diğer taraftan, toplumun örgütsüz yapısı dolayısıyla, hane halklarını kuşatan bir bağlaşma çerçevesi olan akrabalık ilişkileri, aynı zamanda temel dayanışma ve yardımlaşma bağlamı görevi de görmektedir.

Bunun yanında, mevcut mal ve mülkün akraba çevrelerinin dışına çıkmaması, başlık parasının ortadan kalkması veya azalması gibi ekonomik amaçlar, soyun devam ettirilmesi gibi toplumsal bir amaç, akrabadan olan gelinin saygılı olduğu inancı, akraba ile evlilikte istikrar ve geçimin daha iyi olacağı ve evliliği düzenleme stratejisinin altında yatan temel anlayış olarak toplumsal "statü"nün korunması ya da geliştirilmesi bölgede akraba evliliklerini teşvik eden faktörlerdir.

Soy temelinde örgütlenmiş topluluklarda, kadının iffeti "aile şerefiyle" iç içe geçmiştir ve bunlar çok önemli kavramlardır. Dolayısıyla "soyu sopusu belli" olan akrabanın "iffeti" ve "namusu" bu konuda "doğal koruyucu" olan erkekler için güvence altındadır. Aynı yerde büyüyen, birbirini çok iyi bilen akraba çevresinde yapılan evlilikler bu konuda bir rahatlatma getirdiği gibi, aynı köy/kasabadan evlenen akrabaların evlenmesi ile ana ocağından uzağa gitme olasılığı da ortadan kalkmış olacaktır.

Gelir dağılımının görece düşük ve dengesiz olduğu, sosyal ve ekonomik birçok ihtiyacın (güvenlik, adalet, borçlanma ve yardımlaşma gibi) modern yasal kurumlar yerine geleneksel toplumsal kurumlar tarafından yerine getirildiği ve birçok

alandaki örgütsüz olan bölgede toplumsal güvence akrabalık ilişkileri üzerinden geliştirilmektedir. Ak-raba evlilikleri, sülaleler arası akrabalıkları iyice pekiştirerek, akrabalık sınırlarını netleştirmektedir. Bu da, aşiret yapısının henüz etkinliğini koruduğu

–özellikle kolektif saldırı/savunma ve maddi-ma-nevi kolektif sorumluluk paylaşımında– bölgede, bu tarz evlilik biçimlerinin tercih edilmesini arttıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ALTUNTEK, Serpil, **Van Yöresinde Akriba Evliliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 1993.

ALTUNTEK, Serpil “Türkiye Üzerine Yapılmış Evlilik ve Akrabalık Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:18. Sayı:2, 2001, 17-28,

ALTUNTEK, Serpil, “Bone and Flesh, Seed and Soil: Patrinely by Father’s Brother’s Doughter Marriage”, **Etnoloji**, vo.45, no:1, Winter, The University of Pittsburg USA, 2006, 59-70.

BARAN, Aylin vd., **Şanlıurfa-Harran Ovalarında Tarla İçi ve Köy Geliştirme Projesi Sosyal Değerlendirme Raporu**, Ankara, GAP İdaresi, 1998.

BUDAK, T. vd., “Kan Yakını Evliliklerin Diyarbakır Toplumundaki Sıklığı ve Bazı Etkiler Üzerine Araştırmalar”, **Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, Diyarbakır, XXII, 3-4, 1985: 149-160.

DELANEY, Carol, **Tohum ve Toprak**, (Çev: Selda Somuncuoğlu-Aksu Bora), İstanbul, İletişim yayınları 2001.

DOĞANAY, Filiz. Sosyal ve Kültürel Dönüşme Sürecinde Harran Ovası ve GAP Uygulaması, Ankara, DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Planlama Dairesi Başkanlığı, 1995:

GAPBKİ, **Güneydoğu Anadolu Projesi Sosyal Eylem Planı**, Ankara, GAPBKİB Yayını, 1995.

GAPBKİ, **Sürdürülebilir Kalkınma Programı**, Ankara, GAPBKİB Yayını, 1996

GAPKİ, **GAP Bölgesi Halk Sağlığı Projesi Raporu**, Ankara, 2003.

HECKMANN, Lale Yalçın, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

MORGAN, Lewis Henry, **Eski Toplum I**, (Çev: Ü. Os-kay), İstanbul, Payel Yayınevi, 1994.

MURDOCK George P., **Social Structure**, New York: The MacMillan Company, 1949.

ÖKTEN, Şevket. **Türkiye'nin Gelişme/Kalkınma Çabalarının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi: GAP Projesi**, Ankara, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004.

TILLION, Germaine, **Harem ve Kuzenler**, (Çev: Ş. Tekeli-N. Sirman), İstanbul, Metis Yayınları, 2006.

TİMUR, Serim, **Türkiye'de Aile Yapısı**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1972.

VAN BRUINEN, Martin, **Ağa Şeyh Devlet** (Çev: Banu Yalkut), İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

WELLS Calvin, **İnsan ve Dünyası**, (Çev: B. Güvenç), İstanbul, Remzi Yayınevi, 1984.

